

Stora Torget i Eksjö

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning av
L1974:6667 inför byggnation av vattenspel på Stora Torget i
Eksjö socken och kommun i Jönköpings län

Stora Torget i Eksjö

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
av L1974:6667 inför byggnation av vattenspel på Stora Torget
i Eksjö socken och kommun i Jönköpings län

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2024

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
Målsättning och metod	7
Topografi	7
Fornlämnings- och kulturmiljö	7
Registrerade lämningar	8
Tidigare undersökningar	9
Resultat	10
Fynd	12
Utvärdering av undersökningsplanen	12
Administrativa uppgifter	14
Referenser	15
Arkiv	15
Kartmaterial	15
Tryckta källor och litteratur	15

Bilagor

Bilaga 1. Kartor	17
------------------------	----

DEN UPPDRAGSARKEOLOGISKA PROCESSEN

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14 §§ i Kulturmiljölagen samt genom allmänna råd och föreskrifter. Arkeologiska uppdrag indelas i flera etapper: arkeologisk utredning, förundersökning och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen.

Arkeologisk utredning

Arkeologisk utredning brukar göras i två steg. Den första etappen, steg 1 (AU1), innebär att befintlig kunskap i form av arkivmaterial, äldre handlingar och historiska kartor samt litteratur och uppgifter om tidigare undersökningar sammanställs med syfte att se om fornlämningar berörs av arbetsföretaget. Därtill görs en fältinventering i syfte att lokalisera tidigare okända fornlämningar. Steg 2 (AU2) utgör den del som innebär markingrepp i form av sökschakt med grävmaskin och provrutsgrävning. Om det konstateras förekomst av fornlämningar så kan dessa, om de inte kan bevaras, gå vidare till en arkeologisk förundersökning.

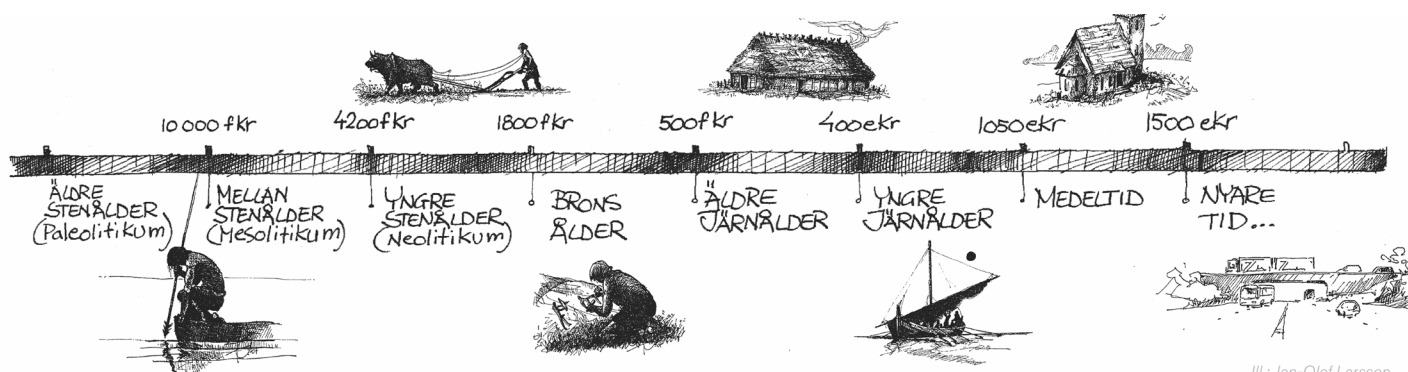
Arkeologisk förundersökning

En arkeologisk förundersökning (FU) syftar till att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt att ta till vara fynd. Resultaten ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens bedömning av kunskapspotentialen inför kommande beslut om tillstånd till ingrepp i en fornlämning. Förundersökningen ska också ge underlag för företagarens (exploatörens) vidare planering. Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential går det vidare till nästa steg i processen - en arkeologisk undersökning.

Arkeologisk undersökning

En arkeologisk undersökning (UN) utförs med anledning av att en fornlämning behöver tas bort. Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta till vara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap av relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Dokumentationsmaterialet och fynden ska bevaras för framtiden samt tolkas vetenskapligt och infogas i ett kulturhistoriskt sammanhang. Undersökningen innebär att hela eller delar av fornlämningen slutgiltigt tas bort. Efter att fornlämningen tagits bort är marken fri att exploatera ur fornlämningssynpunkt.

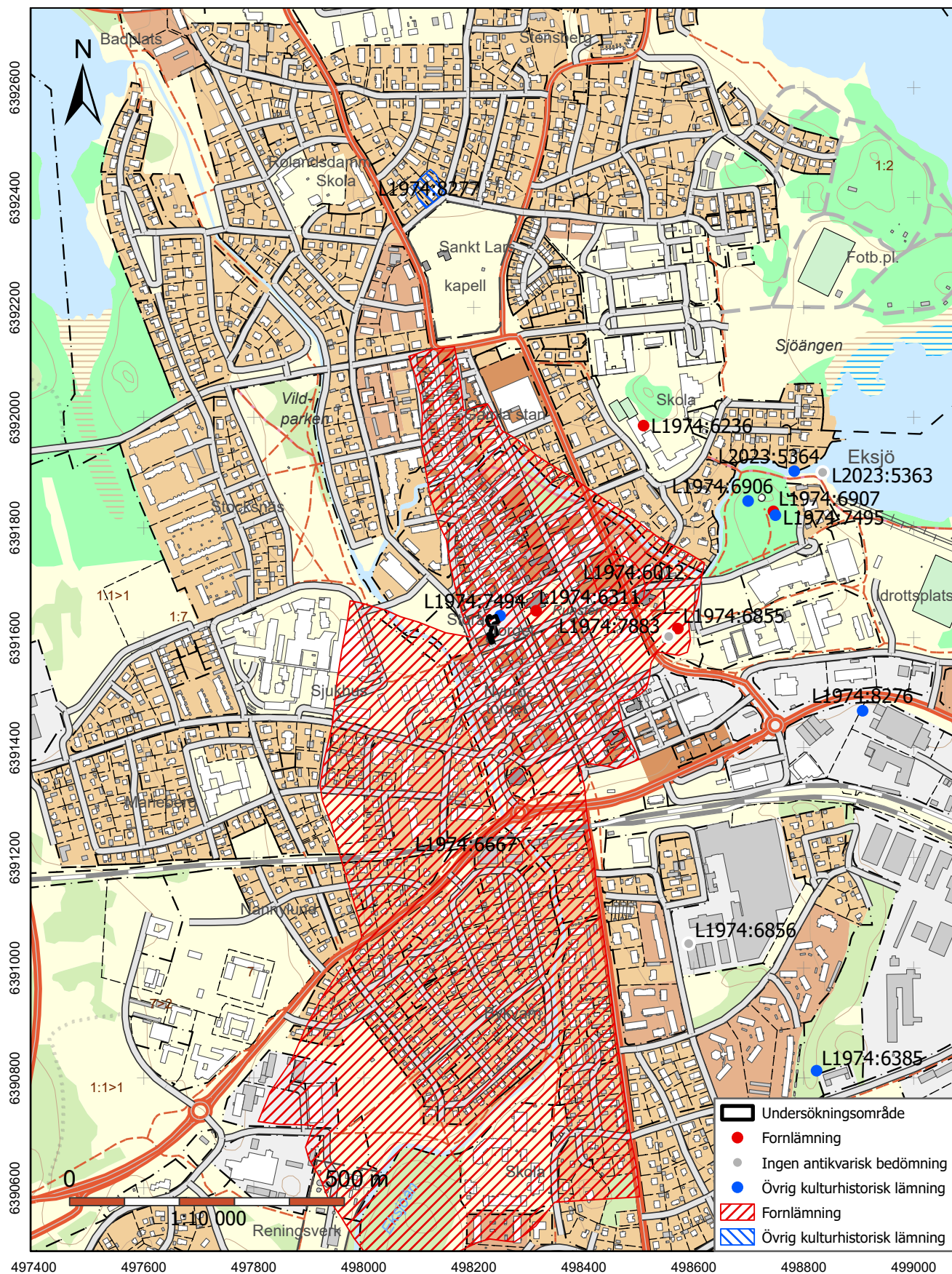
Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida.

Ill.: Jan-Olof Larsson

Sammanfattning

Jönköpings läns museum har under våren 2024 genomfört en undersökning i form av en schaktkontroll på Stora Torget i Eksjö. Under den stenbeläggning som idag finns på Stora Torget påträffades en äldre kullerstensbeläggning. Under kullerstensbeläggningen har kulturlager som har tolkats som raseringslager påträffats, troligtvis från 1700-1800-tal. I övrigt har fyllnadsmassor och omrörda lager påträffats.

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Skala 1:10 000. Undersökningsområdet är markerat med en svart pil.

Inledning

Våren 2024 har Jönköpings läns museum utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning vid Stora torget i Eksjö inom stadslager L1974:6667. Undersökningen föranleddes av att Eksjö kommun ska anlägga ett vattenspel på torget mitt emot stadshotellet. Det aktuella undersökningsområdet omfattade en cirka 30 meter lång och 2,5 meter bred yta. Fält- och rapportansvarig var Emma Boman, arkeolog vid Jönköpings läns museum. En översiktlig kartanalys har genomförts av rapportansvarig i samband med rapportförfattandet.

Målsättning och metod

Undersökningen skulle genomföras som en schaktningsövervakning och genom att vetenskapligt dokumentera eventuella framkomna fornlämningar. Arkeologer har övervakat schaktningsarbetet och dokumenterat framkomna lager genom handgrävning där det har behövts för att få en uppfattning om vilket typ av lager det rör sig om. Schakt och lager har dokumenterats genom att beskrivas, fotograferas samt genom att mätas in med GPS med nätverks-RTK. Vid behov har även ytor gått över med metalldetektor.

Topografi

Eksjö stad ligger i nordöstra delen av det småländska höglandet, cirka 200 meter över havet. Staden omges av sjöarna Hunsanäsen i nordost, Rokalven i nordväst och Kvarnappsjön i söder. Genom staden rinner Eksjöån som är en biflod till Emån.

Det nu aktuella undersökningsområdet är placerat på Stora Torget, utanför stadshotellet och mellan de båda parkeringarna.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Det äldsta skriftliga belägget för orten Eksjö kommer från ett brev som är daterat 1328. Staden nämns som tingsplats och har haft en viss central rättslig funktion under 1300-talet. Stadsprivilegierna kom runt sekelskiftet 1400. Gamla torget som var beläget vid Faragärdet nämns 1590. Mindre medeltida rester, i form av eldstäder, stolphål och en murad källare har framkommit inom kvarteren Almen, Boken och Bofinken, alla sydväst om den nuvarande stadskärnan. Staden och dess torg flyttades till nuvarande läge efter branden 1568 som ägde rum under det nordiska sjuårskriget (Silfving 1946 och Varenius 1984).

Under 1600-talet fick Eksjö utvidgad rätt till handel med oxar och man bedrev även en lönande tobakshandel vilken utvecklades till industriverksamhet med egna odlingar. Ett ökande antal hantverkare etablerade sig i Eksjö under 1600–1700-talen med bland annat garveri, smide och tenngjuteri vilket fortfarande är synligt i namnen på gatorna i staden (Varenius 1984). Kyrkan omnämns 1328 och uppfördes som sockenkyrka innan staden grundades. Den

var byggd av gråsten och saknade torn. Ett flertal om- och tillbyggnader skedde under 1500–1600-talen och 1784 byggdes ett torn. Kyrkan revs 1887 och ersattes med den nuvarande. Utanför kyrkan står en runsten som hittades 1887 då den medeltida kyrkan revs.

År 1856 härjade ytterligare en brand i staden (Kallerskog 2006).

Registrerade lämningar

Nedan presenteras lämningar belägna på en kilometers radie runtom stadslagret.

Norr om stadslagret finns det en avrättningsplats (L1974:8277) som har den antikvariska statusen övrig kulturhistorisk lämning. Det finns en fornlämning registrerad norr om stadslagret och det är en hållristning (L1974:6236) som består av ett område med älvkvarnsförekomst.

Öster om stadslagret återfinns ett par övriga kulturhistoriska lämningar. Det finns en fyndplats (L2023:5364) som representerar fynd av en mortel av järn, ett minnesmärke med inskriften 1900 inhugget i lågreliëf (L1974:6906), naturföremål/-bildning med namn, tradition eller bruk (L1974:7495) som utgörs av en sten med genomborrat hål och som är spräckt i mitten och hålls samman med ett järnband. Stenen ska ha varit en del av spöstocken som har stått på Eksjö torg. Det finns även en plats med tradition (L1974:8276) som utgörs av en svartnad knotig tall, om den höggs ned skulle det enligt tradition bli eldsvåda. Det finns även en fornlämningsliknande lämning (L1974:6385) som eventuellt skulle kunna vara ett röjningsröse. Det finns enbart en fornlämning öster om stadslagret och det är en fossil åker (L1971:4868). Slutligen finns det en hållkista som är undersökt och borttagen (L1974:6856).

Söder om stadslagret, inom en kilometers avstånd, finns det inga registrerade lämningar (dock finns det ett par lämningar belägna inom stadslagret vilket nämns nedan).

Väst om stadslagret finns en fyndplats registrerad (L1974:7880) som utgörs av en halsring i brons som påträffades år 1918. Cirka en halv kilometer väster om fyndplatsen finns en möjlig fornlämning i form av en fossil åker (L1974:7056). Väster om stadslagret återfinns även tre lägenhetsbebyggelser (L1974:7241, L1974:7242 och L1974:7171) registrerade som möjliga fornlämningar, samt ett minnesmärke (L1974:7575) registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning.

Inom själva stadslagret finns det även ett flertal registrerade fornlämningar. Här finner vi en samlingsplats (L1974:6012) som utgörs av en tingsplats som omnämns 1345 och 1371. Det finns även en grav markerad av sten/block (L1974:6855) samt en runristning (L1974:6311). Runstenen har en inskription från 1100-talet och enligt Smålands runinskrifter står följande på stenen: ”Järp lät resa... efter Sibbe, sin broder, och göra bro... Sibbe...” (Kinander 1935). Runstenen påträffades i samband med rivningen av Eksjö

gamla kyrka år 1887. Det finns en övrig kulturhistorisk lämning som utgörs av ett minnesmärke (L1974:7499) som har inskriptionen ”Till minne av kungl. Smålands husarregement”. Det finns även en lämning som har den antikvariska bedömningen ingen antikvarisk status och den lämningen är registrerad som en hög (L1974:7883) och ska utgöras av gravar men de har aldrig hittats igen varför lämningen är registrerad som uppgift om.

Inom och även runtom Eksjö stad finns det relativt rikligt med olika lämningstyper som är viktiga spår av de människor som levt och verkat i och i närheten av Eksjö stad.

Tidigare undersökningar

Kvarteret Rådhuset, som ligger direkt väster om Stora Torget, var föremål för en antikvarisk kontroll redan 1985. Vid undersökningen påträffade Jönköpings läns museum ett ställvis kraftigt brandlager med rasingmassor och fynd från 1800-talet. Detta lager är ett spår efter den stadsbrand som härjade år 1856 (Kallerskog 2006).

I samband med VA-arbeten genomförde Jönköpings läns museum arbeten inom Västerlånggatan, Stora Torget och Norrbebro år 1998. I det schakt som drogs inom Stora Torget påträffades äldre stenbeläggning och kullersten som tolkades som rester efter det mindre torget, dvs torgets ursprungliga utbredning från 1700-talet. En mörkfärgning påträffades söder om stadshotellet vars ursprung inte kunde identifieras (Haltiner Nordström och Östvall 1998).

År 2000 genomfördes ytterligare en undersökning inom kvarteret Rådhuset samt i torgets centrala delar. I likhet med resultaten från 1998 påträffades en äldre stenläggning som har tolkats kunna utgöra torgets utbredning under 1700-talet. Inom kvarteret Rådhuset påträffades påförda massor med recent fyndmaterial (Haltiner Nordström 2003).

År 2010 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning i form av en schaktkontroll inom kvarteret Banken som ligger alldeles intill torget, i sydost. Anledningen till förundersökningen var att det skulle byggas bostäder. Det har tidigare stått en bensinstation på platsen och vid förundersökningen visade det sig att allt av antikvariskt intresse redan hade schaktats bort i samband med att bensinstationen byggdes (Röjder 2010).

Våren 2011 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning i form av en schaktkontroll vid Stora Torget och vid Eksjö kyrka. Vid arbetet påträffades inget av antikvariskt intresse. Området uppvisade recenta störningar och människoben påträffades som kom från kyrkogården, dessa återbegravdes direkt i schaktet (Haltiner Nordström 2011).

Figur 2. Kulturlagret med raseringsmaterial som påträffades i schakt 3.

Figur 3. Kulturlagret i schakt 2:s södra del. Tydliga spår efter tidigare schaktningsarbeten kan ses i bilden. Det såg likadant ut i den norra delen.

Resultat

Vid schaktningsövervakningen har fragmentariska, söndergrävda och omrörda kulturlager påträffats tillsammans med fyllmassor och bärlager. Schakten har tagits upp i olika omgångar.

Direkt under asfalten och på cirka 0,02 meters djup påträffades fyllmassor bestående av sand och under sanden dök rundad kullersten upp i schakt 2, 3 och 4 (för karta med schaktnummer se bilaga 1). Ytan utanför stadshotellet har således varit kullerstensbelagd tidigare, vilket även undersökningar har påvisat öster om undersökningsområdet. Den nu aktuella utbredningen av torget kan ses i kartmaterialet först på 1850-talet. Att torget skulle ha varit kullerstensbelagt kan föras tillbaka till 1700-talet. När torgets utbredning ökade åt väst behöll man således kullerstensbeläggningen som redan fanns i öst. Torget har därmed troligtvis varit kullerstensbelagt under en lång tid och kullerstenen har grävts upp och lagts om i omgångar.

I undersökningsytan längst i syd (schakt 1) påträffades en kabel samt ena väggen till det skyddsrum som finns under torget vars utrymmen ska nyttjas till det planerade vattenspelet.

I schakt 2 påträffades ett kulturlager, under kullerstensbelägg-

Figur 4. Arkeolog Jörgen mäter in schakt 2 med det påträffade kulturlagret synligt under Jörgen.

ningen, som delvis var intakt men även söndergrävt och omrört. Kulturlagret påträffades i schaktets norra och södra delar. I den norra delen påträffades tegel, kol- och trärester och i den södra påträffades tegelfragment och tegelpannor. Lagret har tolkats som ett möjligt raseringslager. Lagret var relativt kompakt. Båda dessa lager var söndergrävda i schaktets centrala delar och det var i de söndergrävda delarna som det nu skulle grävas i för att lokalisera redan nedgrävda vattenledningar och anslutningspunkter till vattenspelet (se figur 3).

I schakt 3 påträffades under kullerstensbeläggnings, på cirka 0,15 meters djup, ett kulturlager som har tolkats som ett raseringslager från 1700-1800-tal baserat på fyndmaterialet, fynden presenteras mer ingående nedan.

Raseringslagret innehöll bland annat större stenar, delvis eld-påverkad och yngre rödgods. Det ska inte ha stått en byggnad på platsen enligt det äldre kartmaterialet men fyndmaterialet och dess sammansättning indikerar raseringsmassor från en byggnad. En tolkning är att en byggnad, eller flera, har rivits i staden och materialet har nyttjats för att plana ut torget innan det blev belagt med kullersten. Enligt det äldre kartmaterialet är aktuellt undersökningsområde placerat på tomter som gränsar till det gamla

Figur 5. Ena väggen till skyddsrummet som är beläget under torget och som påträffades i schakt 1.

torget (1699 och 1798 års kartor). Torget har samma utbredning ända fram till 1850-talet. Den nuvarande utbredningen av torget syns på den ekonomiska kartan från 1956.

I det sista schaktet som togs upp, schakt 4, påträffades även rester efter det kulturlager som påträffades i schakt 2:s norra och södra del. Här var det dock mer omrört. Även i detta schakt påträffades kullersten. I schaktets södra del påträffades ytterligare en vägg till skyddsrummet som är beläget under torget.

Schakt	Beskrivning	Kommentar
1	Ca 5,5×3,3 m bestående av fyllnadsmassor. Schaktet är grävt till ca 1,5 m djup varvid det rör som eftersöktes påträffades. I schaktets östra del påträffades en vägg till ett skyddsrum.	
2	Ca 19×4,5 m bestående av fyllnadsmassor samt fragmenterade och omrörda kulturlager, relativt kompakta. En orörd marknivå på ca 0,35 m dj, enbart under intakta kulturlager. I övriga delar av schaktet var det sönderschaktat genom den orörda marknivån.	Tegel, och tegelpannor, kol, trärester påträffades
3	Ca 14×6,5 m bestående av fyllnadsmassor samt fragmenterade och omrörda kulturlager. Enbart grävt till 0,8 m djup, dvs ej i botten av kulturlager.	Fynd av yngre rödgods.
4	Ca 14,5×2,8 m bestående av fyllnadsmassor samt omrörda kulturlager. I schaktets sydvästra del påträffades en vägg till samma skyddsrum som påträffades i schakt 1.	

Tabell 1. Tabell över upptagna schakt (se bilaga 1).

Fynd

I schakt 3 påträffades fyra skärvor yngre rödgods av allmän karaktär. Samtliga skärvor är troligtvis fat men två av dem är för små för att vara säkerställa dess användningsområde. De kan dateras till 1700–1800-tal. Keramikskärvorna samlades in för en bedömning men har därefter kasserats då de inte tillför någon ny kunskap.

Utvärdering av undersökningsplanen

Syftet med undersökningen var att på ett vetenskapligt sätt dokumentera eventuellt framkomna fornlämningar. Detta bedömer vi att vi har gjort.

ANTIKVARISK BEDÖMNING / KOMMENTAR

Antikvarisk bedömning görs utifrån Riksantikvarieämbetets praxis för tillämpning av kulturmiljölagen (KML). Lämningstyperna och deras bedömning redovisas i den så kallade *Lämningstypistan* som är upprättad och ajourhållen av Riksantikvarieämbetet. Länsstyrelsen gör den slutliga bedömningen inom ett uppdrag.

Fornlämning

Fornlämning är en lämning som är skyddad enligt kulturmiljölagen. För att kunna bedömas som fornlämning måste den vara äldre än 1850. Tre kriterier måste också vara uppfyllda; det ska vara en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Övrig kulturhistorisk lämning

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Möjlig fornlämning

Möjlig fornlämning anges för lämningar som kräver vidare utredning för att den antikvariska bedömningen ska kunna fastställas. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte kunnat fastställa lämningens utbredning.

Ingen antikvarisk bedömning

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller helt förstörda. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

Ej fastställd

Den antikvariska bedömningen har inte fastställts. Avser till exempel boplatslägen där en arkeologisk utredning steg 2 krävs för att eventuellt kunna finna spår som inte är synliga ovan mark.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-739-2024
Länsstyrelsens beslutsdatum: 2024-02-14
Jönköpings läns museums dnr: 2024-033
Uppdragsgivare: Eksjö kommun
Rapportansvarig: Emma Boman
Rapportgranskning: Anna Ödeén
Fältansvarig: Emma Boman
Fältpersonal: Annie Rosén, Lotten Haglund,
Jörgen Gustafsson
Fältarbetstid: 2024-03-19–2024-04-23
(sammanlagt 10 dv i fält).
Län: Jönköpings län
Kommun: Eksjö kommun
Socken: Eksjö socken
Fastighetsbeteckning: Gamla stan 2:1
Koordinater: N: 6391627, E: 498230
Koordinatsystem: Sweref 99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökningsyta: 223 m²
Fornlämningsnummer: L1974:6667
Fornlämningstyp: Stadslager
Tidsperiod: 1700–800-tal
Tidigare undersökningar: Jönköpings läns museum ar-
keologisk rapport: 1998:38,
2003:23, 2006:14, 2010:28,
2011:44

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Riksantikvarieämbetet, Stockholm (RAÄ)

Kulturmiljöregistret, Fornsök: <https://app.raa.se/open/fornsok/>

Kartmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA): Eksjö stad Akt: E29-1:5. Geometrisk avmätning. Upprättad av Jonas Petersson Duker år 1699.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA): Eksjö stad Akt: E29-1:15. Geometrisk avmätning. Upprättad av Anders Chytraeus år 1798.

Lantmåterimyndigheternas arkiv (REG): Eksjö stad Akt: 0686k-37. Karta upprättad år 1856.

Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK): Eksjö stad Rak-id J133-6F8a56. Ekonomiska kartan upprättad år 1956.

Tryckta källor och litteratur

Haltiner Nordström, Susanne. 2003. *Stora Torget och Kyrkparken. - Schaktningar för va och el inom fornlämning 134, Eksjö stad. Eksjö socken i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2003:23. Jönköping.

Haltiner Nordström, Susanne. 2011. *Eksjö Kyrka. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning inför elledningsdragning inom Stora Torget och Eksjö Kyrka, RA 134:1, Eksjö socken i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2011:44. Jönköping.

Haltiner Nordström, Susanne och Östvall, Lars. 1998. *Västerlånggatan, Stora Torget och Norrebro. - Eksjö stad, fornlämning 134. Eksjö socken i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1998:38. Jönköping.

Kallerskog, Linnéa. 2006. *Kv Rådhuset. Arkeologisk schaktkontroll med anledning av uppförande transformatorstation och schaktning för elkablar inom RAÄ 134. Eksjö stad och socken*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:14. Jönköping.

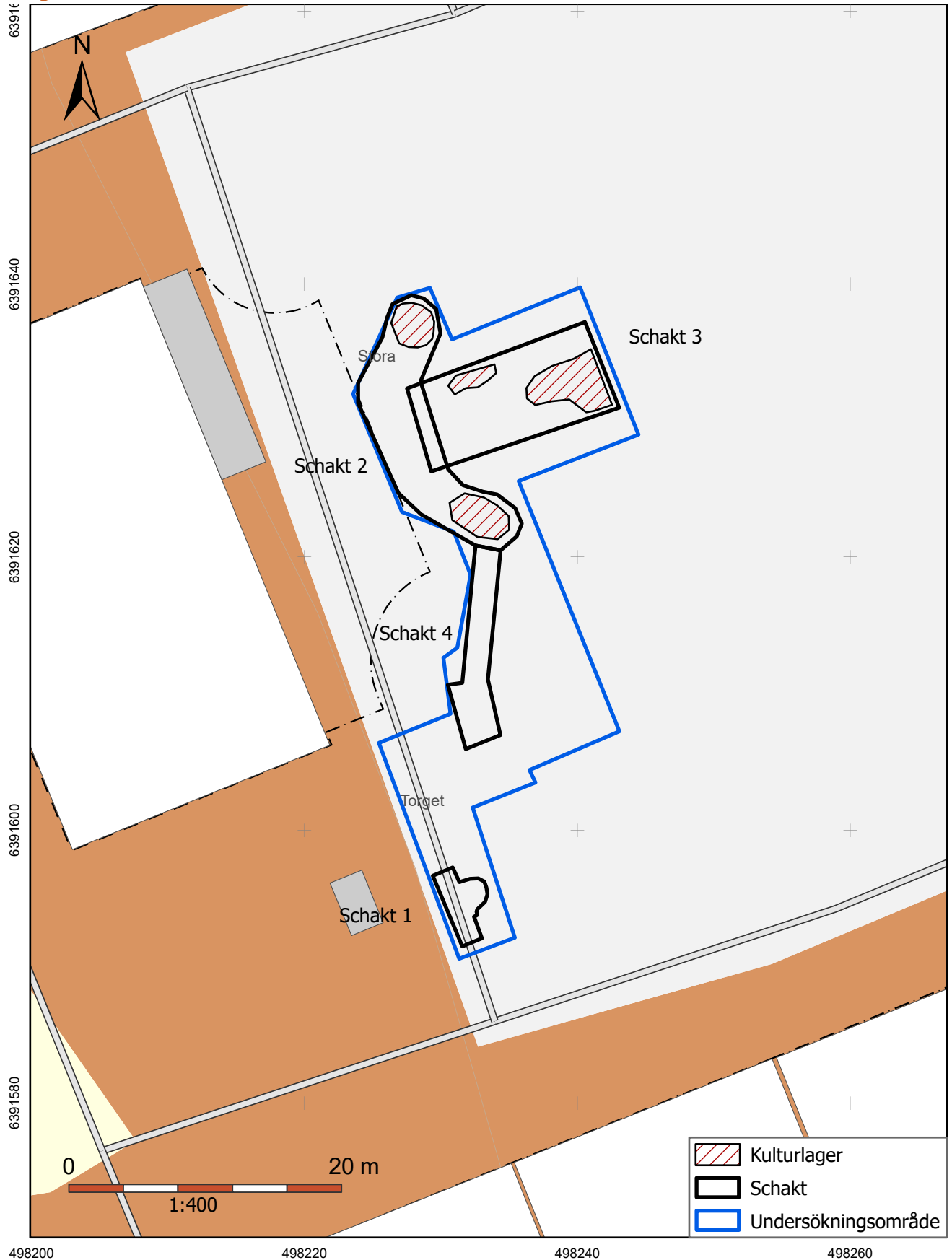
Kinander, Ragnar. 1935. *Smålands runinskrifter*, Sm 130, s 274 f. ATA F 5635/65.

Röjder, Ingvar. 2010. *Kv Banken, Eksjö. Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll inom RAÄ nr 134 inför bostadsbebyggelse inom kvarteret Banken, Eksjö stad i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:28. Jönköping.

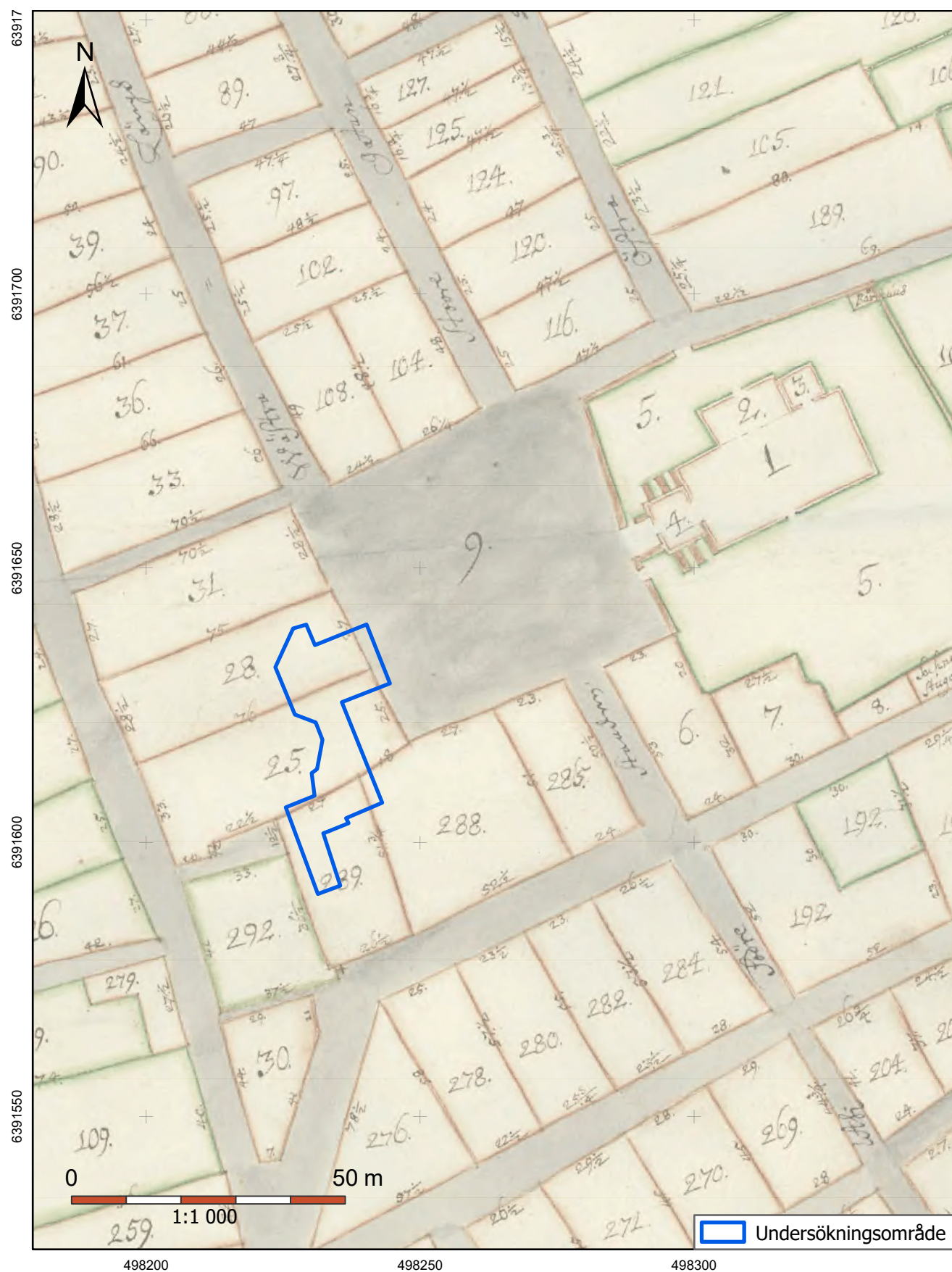
Silfving, Jean. 1946. *Eksjö socken och stad under medeltiden och vasatiden*. Stockholm

Varenius, Linnéa. 1984. Eksjö. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. *Medeltidsstaden 65*. Stockholm.

Bilaga . Kartor

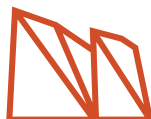
Undersökningsområdet med upptagna schakt och fläckar av intakt kulturlager med fynd från 1700–1900-tal.

Undersökningsområdet i relation till 1699 års karta där nr 9 representerar torget och dess ursprungliga utbredning.

Jönköpings läns museum har under våren 2024 genomfört en undersökning i form av en schaktkontroll på Stora Torget i Eksjö. Under den stenbeläggning som idag finns på Stora Torget påträffades en äldre kullerstensbeläggning. Under kullerstensbeläggningsen har kulturlager som har tolkats som raseringslager påträffats, troligtvis från 1700-1800-tal.

I övrigt har fyllnadsmassor och omrörda lager påträffats.

Arkeologisk rapport 2024:27
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM